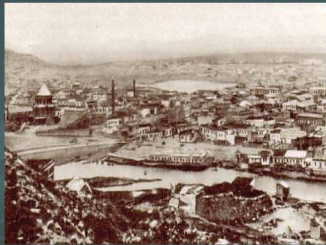
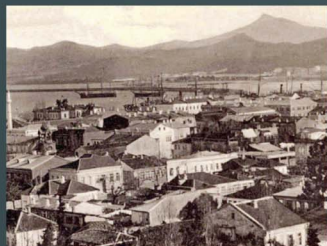

ვახტანგ გურული

საქართველოს საზღვრები
საერთაშორისო
ხელშეკრულებები
(1918 - 1921)

ვახტანგ გურული

საქართველოს საზღვრები
საერთაშორისო
ხელშეკრულებებში
(1918-1921)

თბილისი
2013

ვახტანგ გურული

საქართველოს საზღვრები
საერთაშორისო
ხელშეკრულებებში
(1918-1921)

გამომცემლობა „უნივერსალი“
თბილისი

2013

ნაშრომში განხილულია 1918-1921 წლებში დადებული ის ხელშეკრულებები, რომლებშიც აისახა რუსეთ-ოსმალეთის დაპირისპირება სამხრეთ კავკასიაში – საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიაზე. კონკრეტულად გაანალიზებულია ხელშეკრულებების ის მუხლები, რომლებიც შეეხო საქართველოს საზღვრებს.

რედაქტორი პროფესორი სერგო ვარდოსანიძე

წინათქმა

რუსეთ-ოსმალეთის დაპირისპირება სამხრეთ კავკასიაში, კონკრეტულად კი საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიაზე, XVIII საუკუნის დამდეგიდან დაიწყო. ამ დაპირისპირებამ ასახვა პოვა რუსეთ-ოსმალეთის ომებში და ომების შემდეგ დადებულ სტამბოლის (1700 წ.), სტამბოლის (1724 წ.), ქუჩუკ-კაინარჯის (1774 წ.), იასის (1791 წ.) ზავებში. XIX საუკუნის დამდეგიდან საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიაზე რუსეთ-ოსმალეთის დაპირისპირება კიდევ უფრო გამწვავდა, რასაც 1806-1878 წლებში ოთხი ომი მოჰყვა. ომების შედეგად შექმნილი ძალთა ახალი თანაფარდობა აისახა ბუქარესტის (1812 წ.), ადრიანოპოლის (1829 წ.), პარიზის (1856 წ.), სან-სტეფანოს (1878 წ.) ზავებსა და ბერლინის კონგრესის (1878 წ.) გადაწყვეტილებებში. რუსეთ-ოსმალეთის დაპირისპირებამ საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიაზე კიდევ უფრო მწვავე ხასიათი შეიძინა

პირველი მსოფლიო ომისა (1914-1918 წწ.) და ომის შემდგომ პერიოდში (1918-1921 წწ.). ეს დაპირისპირება აისახა ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულებაში (1918 წლის 3 მარტი), ასევე, რუსეთ-ოსმალეთის მოსკოვისა (1921 წლის 16 მარტი), და რუსეთ-ოსმალეთ-საქართველო-სომხეთ-აზერბაიჯანის ყარსის (1921 წლის 13 ოქტომბერი) ხელშეკრულებებში. საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიაზე ოსმალეთისა და რუსეთის ინტერესთა გარკვევის თვალსაზრისით, მნიშვნელოვან მოვლენას წარმოადგენდა საქართველო-ოსმალეთის ბათუმის ხელშეკრულება (1918 წლის 4 ივნისი) და საქართველო-რუსეთის მოსკოვის ხელშეკრულება (1920 წლის 7 მაისი).

1918-1921 წლებში დადებული ხელშეკრულებების გათვალისწინების გარეშე შეუძლებელია ამ ეპოქის საქართველოს ისტორიის სრულყოფილად გააზრება. საქართველოს გეოპოლიტიკურ რეგიონში პოზიციების მოპოვებისათვის დიდი სახელმწიფოების ბრძოლა გავლენას ახდენდა არა მარტო საქართველოს საგარეო პოლიტიკაზე, არამედ საშინაო პოლიტიკაზე.

ვახტანგ გურული

26 მაისი, 2013 წელი.

**თავი I. ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო
ხელშეკრულება
(1918 წლის 3 მარტი)**

XIX საუკუნის დამდეგს რუსეთის დამკვიდრებამ სამხრეთ კავკასიაში (ამიერკავკასიაში) და რუსეთთან ომებში ოსმალეთის (თურქეთის) და ირანის მარცხმა XIX საუკუნის პირველ მესამედში ცხადი გახადა, რომ რეგიონში სტატუს ქვო დაირღვა. ამ მოვლენამ დაუყოვნებლივ გამოიწვია დასავლეთ ევროპის დიდი ქვეყნების (ინგლისის, საფრანგეთის, ავსტრია-უნგრეთის) მკვეთრად უარყოფითი რეაქცია. მიუხედავად ამისა, სამხრეთ კავკასიაში რუსეთის დამკვიდრებას, რაც მახლობელ აღმოსავლეთში გაჭრისათვის პლაცდარმის მომზადებასაც ნიშნავდა, დასავლეთ ევროპის ქვეყნებმა ხელი ვერ შეუშალეს. 1877-1878 წლებში რუსეთსა და ოსმალეთს შორის

გაჩაღებულ ომში კვლავ რუსეთმა გაიმარჯვა. **სან-სტეფანოს ხელშეკრულებითა** (1878 წლის მარტი) და **ბერლინის კონგრესის** გადაწყვეტილებით (1878 წლის ივლისი) დამარცხებულმა ოსმალეთმა აჭარა რუსეთს დაუთმო. 1903 წელს აჭარისა და ართვინის, ასევე ტაო-კლარჯეთის მნიშვნელოვანი ნაწილის (არტაანი, ოლთისი, ყარსი და სხვ.) ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული მოწყობა **ბათუმის ოლქის** შექმნით დამთავრდა. ბათუმის ოლქი, რომელიც **ბათუმისა და ართვინის** ოკრუგებისაგან შედგებოდა, ადმინისტრაციული თვალსაზრისით ქუთაისის გუბერნიას დაუქვემდებარეს (რუსეთის იმპერიის ადმინისტრაციულ სისტემაში ცალკე ერთეულებს წარმოადგენდა **არტაანისა და ყარსის** ოკრუგები).¹

პირველი მსოფლიო ომის დაწყების შემდეგ (1914 წ.) სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო კვლავ მოექცა დიდი პოლიტიკის ყურადღების ცენტრში. პირველი მსოფლიო ომის დასაწყისისათვის რუსეთი **ანტანტის** სამხედრო-პოლიტიკური ბლოკის წევრი იყო, ხოლო ოსმალეთი – **სამთა კავშირისა**. ამრიგად, სამხრეთი კავკასია და, მათ შორის, სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო ფრონტისპირა რეგიონად იქცა. ოსმალეთის არმიის ცდები – დაეკავებინა თბილისი და ბათუმი – რუსეთის კავკასიის არმიამ 1914-1915 წლებში წარმატებით ადკვეთა, ხოლო შემდეგ საკუთრივ ოსმალეთის ტერიტორიის ნაწილი (აღმოსავლეთ ანატოლია) დაიკავა.²

¹ **ჯემალ კარალიძე**. აჭარა 1878-1903 წლებში. ბათუმი, 2009, გვ. 41-44.

² საქართველოს ისტორია XX საუკუნე. პროფ. **ვახტანგ გურულის** რედაქციით. თბილისი, 2003, გვ. 43.

სამხრეთ კავკასიაში ვითარება კარდინალურად შეიცვალა რუსეთის 1917 წლის თებერვალ-მარტის რევოლუციის შემდეგ. რუსეთის დროებითმა მთავრობამ თავისი არსებობის პერიოდში (1917 წლის მარტი-ოქტომბერი) შეძლო სამხრეთ კავკასიაში (ამიერკავკასიაში) თავისი იურისდიქციის შენარჩუნება. ბოლშევიკების მიერ დროებითი მთავრობის დამხობის შემდეგ (1917 წლის 24-25 ოქტომბერი) ხელისუფლების სათავეში მოსულმა საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ კი სამხრეთ კავკასიაში იურისდიქცია ვეღარ შეინარჩუნა – საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის პოლიტიკურმა ძალებმა საბჭოთა რუსეთთან ყოველგვარი კავშირი გაწყვიტეს და 1917 წლის 15 ნოემბერს შექმნეს სამხარეო ხელისუფლების ორგანო – **ამიერკავკასიის კომისარიატი** (თავმჯდომარე – ეგზენი გეგეჭკორი).³ მიუხედავად საბჭოთა რუსეთისაგან ჩამოცილებისა, ამიერკავკასიაში დამოუკიდებელი სახელმწიფო არ შექმნილა, რის გამოც საერთაშორისო ასპარეზზე ამიერკავკასია (სამხრეთ კავკასია) ისევ რუსეთის ტერიტორიად განიხილებოდა. თუმცა იყო ერთი მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტორი: რუსეთის კავკასიის არმია საბჭოთა რუსეთის მთავრობას არ ცნობდა, მის განკარგულებებს არ ასრულებდა და რეგიონს ოსმალეთის აგრესიისაგან იცავდა.

უმიძიეს მდგომარეობაში ჩავარდნილ საბჭოთა რუსეთს ომის გაგრძელება აღარ შეეძლო. ვ. ლენინი ხელისუფლების დაკარგვის რეალური საფრთხის წინაშე იდგა. ასეთ ვითარებაში საბჭოთა რუსეთმა გადაწყვიტა, გერმანიასა და მის მოკავშირეებთან

³ Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии. Тифлис, 1919. стр. 7-8.

(ავსტრია-უნგრეთსა, ოსმალეთსა და ბულგარეთთან) სეპარატიული ზავი დაედო. ზავს 1918 წლის 3 მარტს ბრესტ-ლიტოვსკში მოეწერა ხელი. ზავის სანაცვლოდ საბჭოთა რუსეთმა დიდი ტერიტორია დათმო. ეს შეეხო სამხრეთ კავკასიასაც. ბრესტ-ლიტოვსკის ზავის მეოთხე მუხლში აღნიშნული იყო: *“Россия сделает все от нее зависящее, чтобы обеспечить скорейшее очищение провинций Восточной Анатолии и их упорядоченное возвращение Турции”*. ეს რაც შეეხებოდა საკუთრივ ოსმალეთის ტერიტორიას, რომელიც ზავის დადების დროისათვის რუსეთის ჯარებს ეკავათ. იმავე მეოთხე მუხლის ბოლო აბზაცი უკვე რუსეთის ტერიტორიას ეხებოდა. კერძოდ, მასში ნათქვამია: *“Округа Ардагана, Карса и Батума также незамедлительно очищаются от русских войск. Россия не будет вмешиваться в новую организацию государственно–правовых и международно–правовых отношений этих округов, а предоставит населению этих округов установить новый строй в согласии с соседними государствами, в особенности Турцией”*⁴ როგორც ვხედავთ, ფაქტობრივად, საქმე ეხებოდა ბათუმის, არდაგანისა (არტაანისა) და ყარსის ოკრუგების ტერიტორიაზე მოსახლეობის ნების გამოსავლენად რეფერენდუმის ჩატარებას. ისიც ცხადი იყო, რომ რეგიონში რუსეთთან შედარებით ოსმალეთმა უპირატესობა მიიღო.

1918 წლის მარტში ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულების რატიფიკაცია მოახდინა სრულიად რუსეთის საბჭოების IV ყრილობამ.

⁴ Документы внешней политики СССР. Том 1. Москва. 1957, стр. 121.

**თავი II. საქართველო-ოსმალეთის ბათუმის
ხელშეკრულება
(1918 წლის 4 ივნისი)**

1918 წლის 3 მარტის ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულების დადების შემდეგ, 1918 წლის მარტშივე, ოსმალეთის ქალაქ ტრაპიზონში დაიწყო ამიერკავკასიის კომისარიატისა და ოსმალეთის დელეგაციათა მოლაპარაკება, რომლის მიზანი იყო ბათუმის, ყარსისა და არდაგანის (არტაანის) ოკრუგების სახელმწიფოებრივი კუთვნილების

საკითხის გარკვევა. მ ხარეები ვერც ერთ პრინციპულ საკითხზე ვერ შეთანხმდნენ და მოლაპარაკებაც შეწყდა. ტრაპიზონის კონფერენციის მუშაობის შეწყვეტის შემდეგ ოსმალეთის არმიამ შეტევა დაიწყო და 1918 წლის მარტ-აპრილში მთელი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო დაიპყრო, დაიკავა **ბათუმი** და **ქობულეთი**. ოსმალთა შეტევის შეჩერება მხოლოდ მდინარე **ჩოლოქზე** გახდა შესაძლებელი.

1918 წლის 26 მაისისათვის, ანუ საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის დროისათვის, **აჭარა** და საერთოდ მთელი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო, ასევე **სამცხე-საათაბაგოს** დიდი ნაწილი (ბორჯომამდე), ოსმალეთის მიერ იყო ოკუპირებული.

1918 წლის 4 ივლისს **ბათუმში** საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკასა და ოსმალეთს შორის დაიდო ხელშეკრულება. საქართველოს მხრიდან ხელშეკრულებას ხელი მოაწერეს: ნოე რამიშვილმა, გიორგი გვაზავამ, ილია ოდიშელიძემ და გრიგოლ რცხილაძემ.

ბათუმის ხელშეკრულება ყოველმხრივ მძიმე იყო საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკისათვის. იმხანად შექმნილ ურთულეს სამხედრო-პოლიტიკურ ვითარებაში საქართველო იძულებული გახდა, დაედო დამამცირებელი ზავი. ოსმალეთის მიერ ოკუპირებული ტერიტორიის ომის გზით დაბრუნება საქართველოს იმხანად არ შეეძლო. ოსმალეთის მიერ წამოყენებული პირობების მიღებას ურჩევდა საქართველოს მოკავშირე გერმანია. ოსმალეთთან ურთიერთობის მოგვარების გარეშე საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას საერთაშორისო ასპარეზზე

დამკვიდრების მიზნით პირველი ნაბიჯების გადადგმა გაუჭირდებოდა.

1918 წლის 4 ივნისის ბათუმის ხელშეკრულების მეორე მუხლი ეხებოდა საქართველოსა და ოსმალეთს შორის სახელმწიფო საზღვრის დადგენას. ამ ხელშეკრულებით აღდგა რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წლების ომამდე არსებული საზღვარი, ანუ ის საზღვარი, რომელიც დადგინდა ადრიანოპოლის ზავით (1829 წ.) და რომელიც დადასტურდა პარიზის ზავით (1856 წ.). სან-სტეფანოს საზავო ხელშეკრულებითა (1878 წ.) და ბერლინის ტრაქტატით (1878 წ.) დადგენილმა სასაზღვრო ხაზმა ჩრდილოეთით გადმოიწია. ოსმალეთს დარჩა საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის დიდი ნაწილი.

1918 წლის 4 ივნისის საქართველო-ოსმალეთის ხელშეკრულების მეორე მუხლში ვკითხულობთ: *“Граница начинается там, где река Чолок впадает в Черное море, и совпадает со старой границей до войны 1877 г. между Оттоманской Империи и Россией.”* ეს კი იმას ნიშნავდა, რომ ბათუმის ხელშეკრულებით ოსმალეთს გადაეცა: ბათუმის ოლქი (ბათუმისა და ართვინის ოკრუგები) და ყარსის ოლქი (არტაანის, ოლთისისა და ყარსის ოკრუგები), ასევე სამცხე-საათაბაგოს უდიდესი ნაწილი: ხერთვისი, ახალციხე, ახალქალაქი და სხვ. საქართველოს საზღვებში დარჩა აწყური და აბასთუმანი (სასაზღვრო ხაზი აწყურიდან და აბასთუმნიდან სამხრეთით 2 კილომეტრზე გადიოდა).⁵

⁵ Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии. Тифлис, 1919, стр. 344.

საქართველო-ოსმალეთის 1918 წლის 4 ივნისის ბათუმის ხელშეკრულებამ ძალა დაკარგა 1918 წლის ოქტომბერში, მას შემდეგ, რაც ოსმალეთი პირველ მსოფლიო ომში დამარცხდა და იძულებული გახდა მუდროსის ზავზე (პრაქტიკულად კაპიტულაციაზე) მოეწერა ხელი.

თავი III. საქართველო-რუსეთის მოსკოვის
ხელშეკრულება
(1920 წლის 7 მაისი)

1920 წლის 7 მაისს მოსკოვში საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკასა და რუსეთის სოციალისტურ ფედერაციულ საბჭოთა რესპუბლიკას შორის დაიდო ხელშეკრულება. საქართველო-რუსეთის ხელშეკრულება მომზადდა და დაიდო ურთულეს სამხედრო-პოლიტიკურ ვითარებაში.

საქართველოს დამოუკიდებლობის საერთაშორისო აღიარებისათვის ბრძოლაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭებოდა საბჭოთა რუსეთის პოზიციას. 1918 წლის 26 მაისს საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენას რუსეთი აშკარად მტრულად შეხვდა. უმიძმეს სამოქალაქო ომში ჩაბმულ რუსეთს იმხანად არ შეეძლო საქართველოს წინააღმდეგ სამხედრო ან დიპლომატიური სანქციები გამოეყენებინა. ამას, გარკვეულწილად, უნდა გაეადვილებინა საქართველოს დამოუკიდებლობის საერთაშორისო აღიარება. მიუხედავად ამისა, ქართული დიპლომატიის მცდელობას, გაერღვია მოჯადოებული წრე, წარმატება არ მოჰყოლია. 1918 წლის 11 ნოემბერს გერმანია პირველ მსოფლიო ომში დამარცხდა და საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა მოკავშირის გარეშე დარჩა. ამიერიდან საქართველოს დამოუკიდებლობის აღიარება უკვე ომში გამარჯვებულ ანტანტაზე იყო დამოკიდებული. ანტანტაში წამყვან როლს ინგლისი ასრულებდა, ინგლისის მხრიდან კეთილგანწყობის იმედი კი პროგერმანულ ორიენტაციაზე მდგომ საქართველოს არ უნდა ჰქონოდა.⁶

⁶ ვახტანგ გურული. საქართველო და რუსეთი. მფარველობიდან ანექსიამდე. თბილისი, 2010, გვ. 150. ვახტანგ გურული. საქართველო-რუსეთის ურთიერთობა (1483-1921). თბილისი, 2011, გვ. 94-95.

1918-1920 წლებში, სამოქალაქო ომის პერიოდში, ჩრდილოეთ კავკასიაში, ჩრდილოეთ კასპიისპირეთსა და ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთში საბჭოთა რუსეთის იურისდიქცია შეწყდა. ჩრდილოეთ კავკასიასა და ჩრდილოეთ შავისპირეთს დიდი ხნით დაეპატრონა მოხალისეთა არმია (სარდალი – გენერალი ანტონ დენიკინი). 1920 გაზაფხულისათვის წითელმა არმიამ მოხალისეთა არმია დაამარცხა. მოხალისეთა არმიამ ყირიმის ნახევარკუნძულს შეაფარა თავი. ჩრდილოეთ კავკასიაში საბჭოთა ხელისუფლების აღდგენამ და საქართველოს საზღვრებთან წითელი არმიის მოახლოებამ კარდინალურად შეცვალა ანტანტის პოლიტიკა. ანტანტის ქვეყნები ანტონ დენიკინის მოხალისეთა არმიის საბოლოო დამარცხებას აღარც კი დაელოდნენ და 1920 წლის 12 იანვარს **დე-ფაქტო** ცნეს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა. ინგლისი სასწრაფოდ შეუდგა ბაქო-ბათუმის ნავთობსადენის დაცვის შესაძლო ვარიანტების დამუშავებას იმ შემთხვევისათვის, თუ სამხრეთ კავკასიაში საბჭოთა რუსეთი შეიჭრებოდა. ანტანტის პოლიტიკის შეცვლა წინასწარვე იგრძნო საბჭოთა რუსეთის დიპლომატიამ. რუსეთმაც დიპლომატიურ მანევრს მიმართა. ჯერ კიდევ ანტანტის მიერ საქართველოს დე-ფაქტო ცნობამდე, 1920 წლის 6 იანვარს, საბჭოთა რუსეთმა საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას მოხალისეთა არმიის წინააღმდეგ სამხედრო ხელშეკრულების დადება შესთავაზა. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ, ნეიტრალიტეტის მომიზეზებით, სამხედრო

ხელშეკრულების დადებაზე უარი განაცხადა, თუმცა რუსეთთან პოლიტიკური ურთიერთობის მოგვარების მიზნით მოლაპარაკების დაწყება მიზანშეწონილად მიიჩნია.⁷

ინგლისის მზადებას ბაქო-ბათუმის ნავთობსადენის დასაცავად პრაქტიკული შედეგები არ მოჰყოლია. საბჭოთა რუსეთმა კი არ დააყოვნა და თურქეთთან წინასწარი შეთანხმების შემდეგ, 1920 წლის 28 აპრილს, წითელმა არმიამ ბაქო დაიკავა. აზერბაიჯანის დამოუკიდებელმა სახელმწიფომ არსებობა შეწყვიტა. ეს ანტანტის პოლიტიკის სერიოზულ მარცხს მოასწავებდა.⁸

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა დარწმუნდა, რომ ანტანტის დაპირების იმედად დარჩენა სახიფათო იყო. აუცილებელი გახდა საბჭოთა რუსეთთან პოლიტიკური ურთიერთობის მოგვარება, რასაც, უწინარეს ყოვლისა, რუსეთის მიერ საქართველოს დამოუკიდებლობის აღიარება უნდა მოჰყოლოდა.⁹

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა, საბჭოთა რუსეთთან მოლაპარაკებას რომ იწყებდა, ორი მიზნის მიღწევას ცდილობდა: **პირველი**. თუ სამხრეთ კავკასიაში (ამიერკავკასიაში) ანტანტის პროზიციები შესუსტდებოდა, საქართველოს პროდასავლური ორიენტაციით გაღიზიანებულ რუსეთთან ჩვენს ქვეყანას ურთიერთობის მოგვარება აღარ გაუჭირდებოდა და სამხედრო დაპირისპირების (ომის) თავიდან აცილებასაც შეძლებდა; **მეორე**. თუ ამ

⁷ **ვახტანგ გურული**. საქართველო-რუსეთის ურთიერთობა (1483-1921). თბილისი, 2011, გვ. 95-96.

⁸ იქვე, გვ. 96.

⁹ იქვე, გვ. 96

ხელშეკრულებით საბჭოთა რუსეთი საქართველოს დამოუკიდებლობას ცნობდა, ამას გადამწყვეტი მნიშვნელობა ექნებოდა მსოფლიოს ქვეყნების მიერ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დე-იურე აღიარებისათვის.¹⁰

გარდა ზემოთ აღნიშნულისა, საქართველო-რუსეთის ხელშეკრულების დადება განაპირობა კიდევ ერთმა გარემოებამ. პარიზის კონფერენციაზე (გაიხსნა 1919 წლის იანვარში) საქართველოს დამოუკიდებლობის დე-იურე აღიარება არ შედგა. ანტანტის ქვეყნებმა (ინგლისმა, საფრანგეთმა) საქართველოს დელეგაციას პირდაპირ განუცხადეს, რომ საქართველოს დე-იურე ცნობა შესაძლებელი გახდებოდა მას შემდეგ, რაც საბჭოთა რუსეთი დე-იურე სცნობდა საქართველოს დამოუკიდებლობას. საქართველოს დელეგაციას ასევე განუცხადეს, რომ პარიზის კონფერენციას შეეძლო საქართველოს მხოლოდ დე-ფაქტო ცნობა. ამრიგად, საბჭოთა რუსეთთან მოლაპარაკებაზე საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას უბიძგა პარიზის საზავო კონფერენციამ. ზემოთქმულიდან გამომდინარე მცდარია მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ თითქოს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა რუსეთთან ხელშეკრულების დადებით ომის თავიდან აცილებას ესწრაფოდა. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობაში კარგად ესმოდათ, რომ ხელშეკრულება საქართველოს რუსეთის აგრესიისაგან ვერ დაიცავდა. ხელშეკრულება, როგორც აღვნიშნეთ, აუცილებელი

¹⁰ იქვე, გვ. 96-97.

იყო ევროპის ქვეყნების მიერ საქართველოს დამოუკიდებლობის დე-იურე აღიარებისათვის.¹¹

საბჭოთა რუსეთის პოლიტიკური ხელმძღვანელობის ნაწილი მხარს უჭერდა აზერბაიჯანის შემდეგ საქართველოს დაპყრობას. მიუხედავად ამისა, ვ. ლენინმა მიიჩნია, რომ შექმნილ ვითარებაში ომი საქართველოსთან სახიფათო იქნებოდა. არც საგარეო და არც საშინაო ვითარება ომისათვის ხელსაყრელი არ იყო. ომს საქართველოს წინააღმდეგ შეიძლებოდა ანტანტასთან და, კერძოდ, ინგლისთან ურთიერთობის გამწვავება მოჰყოლოდა. გამორიცხებული არც ომის დაწყება იყო. ანტონ დენიკინის მოხალისეთა არმიის დამარცხების მიუხედავად, სამოქალაქო ომი რუსეთში კვლავ გრძელდებოდა. 1920 წლის მარტში სამხრეთ რუსეთში დარჩენილ მოხალისეთა არმიას სათავეში ჩაუდგა გენერალი **პეტრე ვრანგელი**. წითელმა არმიამ პეტრე ვრანგელის არმიის ყირიმის ნახევარკუნძულზე შეკავება ვერ შეძლო. მოხალისეთა არმიის პირველმა წარმატებებმა სამხრეთ რუსეთში კვლავ სერიოზული საფრთხე შეუქმნა საბჭოთა წყობილებას. დაძაბული ვითარებით ისარგებლა პოლონეთმა. 1920 წლის აპრილში პოლონეთის არმიამ კიევზე შეტევა წამოიწყო. პოლონელებთან ერთად საბჭოთა რუსეთის წინააღმდეგ ომში ჩაება უკრაინის დირექტორიის არმია **სიმონ პეტლურას** სარდლობით. უკრაინაში განლაგებული წითელი არმიის ნაწილები მდინარე დნეპრისაკენ იხევდნენ. 6 მაისს პოლონელებმა კიევი დაიკავეს და ბრძოლები დნეპრის მარცხენა ნაპირზე გადაიტანეს. საბჭოთა რუსეთს საბოლოოდ

¹¹ იქვე, 97-98.

პოლონეთის არმიის დამარცხება არ გაუჭირდებოდა, მაგრამ მოსკოვს აშინებდა პოლონეთისადმი ანტანტის სამხედრო-პოლიტიკური მხარდაჭერა, რომლის მასშტაბების ამოცნობა იმხანად შეუძლებელი იყო. ასეთ ვითარებაში საბჭოთა რუსეთი იძულებული გახდა, საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკასთან მოლაპარაკებას დასთანხმებოდა და დროებით უარი ეთქვა სამხრეთ კავკასიაში დაპყრობითი ომის გაგრძელებაზე.¹²

საქართველოსა და რუსეთს შორის მიღწეული შეთანხმების საფუძველზე ორ ქვეყანას შორის მოლაპარაკებები მოსკოვში დაიწყო.

მოსკოვში აზერბაიჯანის დაპყრობის შემდეგ საქართველოს წინააღმდეგ ომის დაწყებას სერიოზული ძალები უჭერდნენ მხარს. საქართველოში შემოსატრეყლად მზადყოფნაში იყო აზერბაიჯანში განლაგებული საბჭოთა რუსეთის XI წითელი არმია. სერგო ორჯონიკიძის გეგმით ბოლშევიკებს უნდა დაეწყოთ გამოსვლა (ამბოხება) თბილისში, რასაც მოჰყვებოდა XI არმიის მიერ საბრძოლო მოქმედებების დაწყება საქართველოს წინააღმდეგ. 1920 წლის 1-2 მაისს სამხედრო კონფლიქტი ფაქტობრივად უკვე მიმდინარეობდა. საბოლოოდ მოსკოვი საქართველოსთან ომზე არ წავიდა. მოსკოვში დაწყებული მოლაპარაკება გაგრძელდა.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სახელით მოლაპარაკებას აწარმოებდა დამფუძნებელი კრების წევრი გრიგოლ ურატაძე. ხოლო რუსეთის საბჭოთა ფედერაციული სოციალისტური რესპუბლიკის სახელით – საგარეო საქმეთა სახალხო კომისრის,

¹² იქვე, გვ. 98-99.

გიორგი ჩიჩერინის მოადგილე **ლევ კარახანი (კარახანიანი)**. გრიგოლ ურატაძე მოსკოვში 1920 წლის აპრილის ბოლოს ჩავიდა და წინასწარი კონსულტაციების შემდეგ 1920 წლის 28 აპრილს ოფიციალური მოლაპარაკებაც დაიწყო. 6 მაისს მოლაპარაკება დამთავრდა, ხოლო 7 მაისს გრიგოლ ურატაძემ და ლევ კარახანმა ხელი მოაწერეს ხელშეკრულებას.¹³

საქართველო-რუსეთის მოლაპარაკება მოსკოვში დაიწყო იმ დროს, როცა სამხრეთ კავკასიაში (ამიერკავკასიაში) დიდი ქვეყნების (ინგლისის, ოსმალეთის, რუსეთის) ინტერესები გამიჯნული არ იყო. ანტანტასა და პირველ მსოფლიო ომში დამარცხებულ თურქეთს შორის დადებული **მუდროსის ზავით** (1918 წლის ოქტომბერი) სამხრეთ კავკასია (ამიერკავკასია) ინგლისის საოკუპაციო ზონად გამოცხადდა. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ტერიტორიაზე ინგლისის ჯარები 1918 წლის დეკემბრიდან განლაგდნენ და იმთავითვე აქტიურად დაიწყეს ჩარევა როგორც საქართველოს, ისე სომხეთისა და აზერბაიჯანის საშინაო საქმეებში. ანტონ დენიკინის მოხალისეთა არმიის დამარცხების შემდეგ რუსეთმა არად ჩააგდო მუდროსის ზავის პირობები და 1920 წლის აპრილის ბოლოს აზერბაიჯანი დაიპყრო. რუსეთის შეჭრას აზერბაიჯანში წინ არ აღუდგა მუდროსის ზავით უკმაყოფილო ოსმალეთი. აზერბაიჯანის დათმობის სანაცვლოდ ოსმალეთმა რუსეთისაგან ანტანტის წინააღმდეგ მოსალოდნელ ომში თანადგომის გარანტია მიიღო. გამორიცხული არ იყო, რომ

¹³ გურამ შარაძე, გიორგი შარაძე. ისტორიული რელიკვიების დაბრუნება. 1918-1921. თბილისი, 2001, გვ. 74-106.

ანტანტის წინააღმდეგ მხარდაჭერის სანაცვლოდ ოსმალეთს რუსეთისათვის საქართველოც დაეთმო. გასარკვევი იყო მხოლოდ ინგლისის პოზიცია, რაც პოზიცია კი მანამდე არ გაირკვეოდა, სანამ არ დამთავრდებოდა ომი გენერალ პეტრე ვრანგელის არმიასა და წითელ არმიას შორის, სანამ არ გამოიკვეთებოდა გამარჯვებული რუსეთ-პოლონეთის ომში.¹⁴

საქართველო-რუსეთის 1920 წლის 7 მაისის ხელშეკრულება შედგება პრეამბულისა და ოქცესმეტი მუხლისაგან. ხელშეკრულებაზე ხელმოწერის დღესვე, 1920 წლის 7 მაისს, გრიგოლ ურატაძემ და ლევ კარახანმა ხელი მოაწერეს დოკუმენტს – *“Особое секретное дополнение к договору между Россией и Грузией”*, რომელიც ორი მუხლისაგან შედგებოდა. რამდენიმე დღის შემდეგ, 1920 წლის 12 მაისს, ხელმოწერილ იქნა კიდევ ერთი დოკუმენტი – *“Дополнительное соглашение к мирному договору между Россией и Грузией от 7 мая 1920 года”*, რომელიც პრეამბულისა და სამი მუხლისაგან შედგებოდა. ორივე დოკუმენტი 1920 წლის 7 მაისის ხელშეკრულების განუყოფელ ნაწილად იქნა გამოცხადებული.¹⁵ ამრიგად, 1920 წლის 7 მაისის ხელშეკრულება ორივე დამატებასთან ერთად შედგება ოცდაერთი მუხლისაგან. სამივე დოკუმენტს გრიგოლ ურატაძემ და ლევ კარახანმა ხელი ცალ-ცალკე მოაწერეს.¹⁶

¹⁴ ვახტანგ გურული. საქართველო-რუსეთის ურთიერთობა (1483-1921). თბილისი, 2011, გვ. 100.

¹⁵ გურამ შარაძე, გიორგი შარაძე. ისტორიული რელიკვიების დაბრუნება. 1918-1921. თბილისი, 2001, გვ. 107-121.

¹⁶ იქვე, გვ. 107-121.

საქართველო-რუსეთის ხელშეკრულების პირველი მუხლი უაღრესად მნიშვნელოვანი იყო საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკისათვის, ქვეყნის საერთაშორისო აღიარებისათვის. ხელშეკრულებაში აღნიშნულია: ***“Россия безоговорочно признает независимость и самостоятельность Грузинского Государства и отказывается добровольно от всяких суверенных прав, кои принадлежали России в отношении к грузинскому народу и земле”***.¹⁷ როგორი შეფარული მიზნებიც უნდა ჰქონოდა ხელშეკრულების დადების მომენტში რუსეთს, ყოველივე ამის აღიარება მაინც ქართული დიპლომატიის დიდ გამარჯვებად უნდა მივიჩნიოთ.

ქართული დიპლომატიის უდავო წარმატებად აღიქმება ასევე ხელშეკრულების მეორე მუხლიც: ***“Россия обязуется отказаться от всякого рода вмешательства во внутренние дела Грузии”***.¹⁸

მოლაპარაკების პროცესში რუსეთს საქარ-თველოს მიმართ მნიშვნელოვანი ტერიტორიული პრეტენზიები არ წამოუყენებია. სახელმწიფო საზღვარი რუსეთსა და საქართველოს შორის ხელშეკრულების მესამე მუხლის პირველი პარაგრაფით ასე განისაზღვრა: ***“Государственная граница между Грузией и Россией проходит от Черного моря по реке Псоу до горы Ахачча, через гору Ахачча и гору Аганета и по северной границе бывших губерний Черноморской, Кутаисской и Тифлисской до***

¹⁷ იქვე, გვ. 111.

¹⁸ იქვე, გვ.112.

*Закатальского округа и по восточной границе этого округа до границы с Арменией”.*¹⁹

თუ ზოგადად შევაფასებთ, ხელშეკრულების მესამე მუხლი – მისი მეორე, მესამე და მეოთხე პარაგრაფები, საქართველოსათვის გარკვეულ საფრთხეს შეიცავდა. კერძოდ, **მესამე მუხლის მეორე პუნქტით** საქართველოს ეკრძალებოდა კავკასიონის გადასასვლელების გამაგრება: **“Все перевалы на означенной пограничной линии до первого января тысяча девятьсот двадцать второго года признаются нейтральными. Они не могут быть занимаемы войсками ни одной из обеих договаривающихся сторон и не могут быть ни одной из них укрепляемы”.**²⁰ კავკასიონის გადასასვლელებიდან ყველაზე მნიშვნელოვანის – დარიალისა და მამისონის – გადასასვლელების შესახებ ხელშეკრულების მესამე მუხლის მესამე პუნქტში აღნიშნული იყო: **“На Дарьяльском перевале указанная в пункте 2 настоящей статьи нейтрализация будет распространена на протяжении перевала от Балты до Коби, на Мамисонском перевале от Зарамага до Они, а на всех прочих перевалах на пятиверстие в обе стороны от пункта прохождения границы расстояния”.**²¹ როგორც ვხედავთ, ხელშეკრულების მესამე მუხლის მეორე და მესამე პუნქტების ძალით რუსეთთან ომის შემთხვევაში საქართველო ძალზე მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდებოდა – რუსეთის არმია კავკასიონის გადასასვლელებს, მათ შორის სტრატეგიულად

¹⁹ იქვე, გვ. 112.

²⁰ იქვე, გვ. 112.

²¹ იქვე, გვ. 112.

არსებითი დანიშნულების მქონეთ, ადვილად გადმოლახავდა.

ხელშეკრულების მესამე მუხლის მეოთხე პუნქტი გარკვეულწილად აქარწყლებდა იმავე მუხლის პირველ პუნქტს რუსეთსა და საქართველოს შორის სახელმწიფო საზღვრის დადგენის თაობაზე. მეოთხე პუნქტი რუსეთსა და საქართველოს შორის სახელმწიფო საზღვრის გავლების მიზნით შერეული კომისიის შექმნას ითვალისწინებდა: *“Точное проведение государственной границы между обоими договаривающимися сторонами будет произведено особой смешанной пограничной комиссией с одинаковым числом членов от обеих сторон. Результаты работы этой комиссии будут закреплены в особом договоре между обоими договаривающимися сторонами”*.²² ცხადია, რუსეთი ეცდებოდა, სახელმწიფო საზღვრის დადგენის პერიოდში გარკვეული პრეტენზიები წამოეყენებინა საქართველოსათვის და უკან წაეღო ის, რაც დათმო ხელშეკრულების მესამე მუხლის პირველი პუნქტით.

საქართველოსათვის ძალზე ხელსაყრელი იყო ხელშეკრულების მეოთხე მუხლი, რომლის პირველი პუნქტის ძალითაც *“Россия обязуется признать безусловно входящими в состав Грузинского государства, кроме отходящих к Грузии в силу пункта I статьи III настоящего договора частей Черноморской губернии, нижеследующие губернии и области бывшей Российской Империи – Тифлисскую, Кутаисскую и Батумскую со всеми уездами и округами, составляющими означенный губернии и*

²² იქვე, გვ. 112.

области, а также округа Закатальский и Сухумский".²³ ძირძველი ქართული ტერიტორია, ჭარბელაქანი (საინგილო), იგივე ზაქათალის ოკრუგი, საქართველოს კუთვნილ ტერიტორიად ცხადდებოდა, რასაც საბჭოთა აზერბაიჯანის მხრიდან სასტიკი პროტესტი მოჰყვა.

არანაკლებ მნიშვნელოვანი იყო **მეოთხე მუხლის** მეორე პარაგრაფიც, რომელიც სამხრეთ კავკასიის ტერიტორიის ხარჯზე საქართველოს ტერიტორიის გაზრდის შესაძლებლობას იძლეოდა. კერძოდ, მეოთხე მუხლის მეორე პუნქტში აღნიშნული იყო: *“Впоследствии, по мере выяснения взаимоотношений между Грузией и другими кроме России государственными образованиями, существующими или имеющими создаваться и сопредельными с Грузией по другим границам, чем та, которая описана в предшествующей статье III настоящего договора, Россия выражает готовность признать входящими в состав Грузии те или иные части бывшего Кавказского Наместника, которые отойдут к ней на основании заключенных с этими образованиями договоров”*.²⁴

ძალზე არახელსაყრელი და მძიმე იყო საქართველოსათვის ხელშეკრულების **მეხუთე მუხლი**, რომელიც ათი პუნქტისაგან შედგებოდა. მეხუთე მუხლი საქართველოს ავადღებულებდა: 1) საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობას დაუყოვნებლივ უნდა დაეპატიმრებინა და საკონცენტრაციო ბანაკებში მოეთავსებინა

²³ იქვე, გვ. 113.

²⁴ იქვე, გვ. 113-114.

ხელშეკრულების დადების დროისათვის საქართველოს ტერიტორიაზე მყოფი საბჭოთა რუსეთის მთავრობისამდი მტრულად განწყობილი და რუსეთში არსებული ხელისუფლების დამსობის მოსურნე სამხედრო და სამხედრო-საზღვაო ნაწილები, ასევე იმ პოლიტიკურ და სამხედრო ძალთა წარმომადგენლები, რომლებიც თავს აცხადებდნენ რუსეთის მთავრობად, ან რუსეთის რომელიმე ნაწილის მთავრობად; 2) საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობას დაუყოვნებლივ უნდა განეიარადებინა საქართველოს ნავსადგურებში მყოფი საბჭოთა რუსეთის მთავრობისადმი მტრულად განწყობილი სამხედრო და პოლიტიკურ ძალთა კუთვნილი გემები, ხოლო ეკიპაჟის წევრები საკონცენტრაციო ბანაკებში მოეთავსებინა; 3) საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობას დაუყოვნებლივ, ყოველგვარი პირობის გარეშე, უნდა გადაეცა რუსეთისათვის საქართველოს ტერიტორიაზე განიარადებული საბჭოთა რუსეთისადმი მტრულად განწყობილი სამხედრო და პოლიტიკურ ძალთა მთელი ქონება, მათ შორის სამხედრო ქონებაც (სამხედრო გემები, არტილერია, ავიაცია და სხვ.); 4) რუსეთი პირობას დებდა, რომ სიკვდილით არ დასჯიდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის მიერ რუსეთისათვის გადაცემულ პირებს; 5) საქართველოს ხელისუფლებას ქვეყნის ტერიტორიიდან უნდა გაეძევებინა ყველა სახის სამხედრო შენაერთი, რომელიც არ შედიოდა ქართული ჯარის შემადგენლობაში; 6) საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობას მომავალშიც არ უნდა დაეშვა თავისი ქვეყნის ტერიტორიაზე ისეთი სამხედრო შენაერთების არსებობა, რომლებიც არ

შედიოდნენ ქართულ ჯარში; 7) საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობას ქართულ ჯარში არ უნდა მიეღო, მათ შორის მოხალისედაც, საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული და საბჭოთა რუსეთისადმი მტრულად განწყობილი სამხედრო შენაერთებში მომსახურე პირები, რადგან ისინი ეროვნებით ქართველები არ იყვნენ; 8) საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობას თავისი ქვეყნის ტერიტორიაზე არ უნდა გაეჩერებინა ისეთი ძალები, რომლებიც მიზნად ისახავდნენ საბჭოთა რუსეთში არსებული წყობილების დამხობას. ამასთან ერთად, ამ ძალებისათვის არ უნდა მიეცა უფლება, საქართველოს ტერიტორია გამოეყენებინათ იმ ტვირთის გადასატანად, რომელიც რუსეთთან ომში იქნებოდა გამოყენებული; 9) ის ჯგუფები და პირები, რომლებიც არ შეასრულებდნენ მერვე პუნქტით განსაზღვრულ პირობებს, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობას უნდა დაეპატიმრებინა; 10) მეხუთე მუხლის მეხუთე პუნქტის შესრულება საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობას უნდა დაეწყო დაუყოვნებლივ და რაც შეიძლება მალე დაესრულებინა.²⁵

ხელშეკრულების მეხუთე მუხლი, გარდა იმისა, რომ უხეშად თელავდა ფეხქვეშ ქვეყნის სუვერენიტეტს, საქართველოს მთავრობას აიძულებდა თავისი ქვეყნის ტერიტორიაზე ფართომასშტაბიანი სადამსჯელო ღონისძიებანი გაეტარებინა.

იმ უზარმაზარი ვალდებულებების სანაცვლოდ, რაც ხელშეკრულების მეხუთე მუხლმა საქართველოს დააკისრა, რუსეთი მეექვსე მუხლით ძალზე ზოგად

²⁵ იქვე, გვ. 115.

ვალდებულებას კისრულობდა: *“Россия обязуется не допускать на своей территории пребывания и деятельность всякого рода групп и организаций, претендующих на роль правительства Грузии или части ее, а также всякого рода групп и организаций, имеющих своей целью низвержение правительства Грузии. Россия обязуется оказать все свое влияние из союзные ей государства с целью недопущения на их территории указанных в настоящей статье групп и организаций”*.²⁶

ხელშეკრულების მეცხრე მუხლი ეხებოდა მოქალაქეობის საკითხს. მეცხრე მუხლის პირველ პუნქტში აღნიშნული იყო: *“Лица грузинского происхождения, проживающие на территории России и достигшие восемнадцати лет от роду, вправе оптировать Грузинское гражданство. Равным образом лица негрузинского происхождения, проживающие на территории Грузии и достигшие указанного возраста, вправе оптировать российское гражданство”*.²⁷

ხელშეკრულების მეათე მუხლი უკვე აშკარად ხელყოფდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სუვერენიტეტს და საქართველოს აყენებდა მეტად მძიმე მდგომარეობაში. კერძოდ, მეათე მუხლის შინაარსი ასეთი იყო:

“Грузия обязуется освободить от наказания и от дальнейшего преследования, судебного или административного, всех лиц, подвергшихся на территории Грузии таковому преследованию за деяния, совершенные в пользу Российской Социалистической

²⁶ იქვე, გვ. 116.

²⁷ იქვე, გვ. 116.

Федеративной Советской Республики или в пользу Коммунистической партии.

*Прим.: “Грузия обязуется немедленно освободить лиц, находящихся в тюремном заключении за деяния указанного выше рода”.*²⁸ ხელშეკრულების მეათე მუხლი პრაქტიკულად ძალდაკარგულად აცხადებდა ხელშეკრულების მეორე მუხლს, რომლის საფუძვლეზეც რუსეთი პირობას დებდა, რომ არ ჩაერეოდა საქართველოს საშინაო საქმეებში.

ხელშეკრულების მეთორმეტე მუხლი ორ ქვეყანას შორის ეკონომიკურ ურთიერთობებს ეხებოდა და თავისთავად ხელსაყრელი იყო საქართველოსათვის:

“1. Обе договаривающиеся стороны в основу торговых взаимоотношений кладут принцип наибольшего благоприятствования.

*2. Товары, идущие из или по назначению одной из договаривающихся сторон не должны облагаться другой стороной никакими транзитными пошлинами или сборами”.*²⁹

ხელშეკრულების მეთოთხმეტე მუხლის ძალით საქართველოსა და რუსეთს შორის უმოკლეს ვადაში უნდა დამყარებულიყო დიპლომატიური და საკონსულო ურთიერთობა.

ხელშეკრულების მეთხუთმეტე მუხლი ითვლისწინებდა ორმხრივი კომისიის შექმნას, რომლის კომპეტენციაში შედიოდა:

“1. Составление торгового договора и иных соглашений экономического характера.

²⁸ იქვე, გვ. 117.

²⁹ იქვე, გვ. 118.

2. Разрешение вопросов относительно выдела из бывших центральных учреждений архивов и делопроизводства судебных и административных депозитов и актов гражданского состояния.

3. Определение вопроса о порядке пользования, владения и распоряжения нефтепроводом Батум-Баку, в той части его, которая в силу статьи IV настоящего договора будет находиться на территории Грузии. Вопрос этот будет закреплён затем путем особого соглашения между обеими договаривающимися сторонами”.³⁰

საქართველო-რუსეთის 1920 წლის 7 მაისის ხელშეკრულება, როგორც **მეთექვსმეტე მუხლში** იყო აღნიშნული, ძალაში შედიოდა ხელმოწერის დღიდან და რატიფიკაციას არ საჭიროებდა. ცხადია, ამ მუხლით რუსეთი თავს იზღვევდა, რადგან ხელშეკრულების რატიფიკაციას საქართველოს დამფუძნებელ კრებაში შეიძლებოდა დიდი ვნებათაღელვა მოჰყოლოდა.³¹

1920 წლის 7 მაისსვე გრიგოლ ურატაძემ და ლევ კარახანმა ხელი მოაწერეს ხელშეკრულების **საიდუმლო დამატებას**, რომელიც ორი მუხლისაგან შედგებოდა. საიდუმლო დამატების **პირველი მუხლი** კიდევ ერთხელ თელავდა ფეხქვეშ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სუვერენიტეტს. **პირველი მუხლი** ასე იყო ჩამოყალიბებული:

“Грузия обязуется признать за находящимися на территории Грузии коммунистическими организациями право свободного существования и

³⁰ იქვე, გვ. 118.

³¹ იქვე, გვ. 118.

деятельности, в частности, право свободного устройства собраний и право свободного издательства (в том числе органов печати).

*Вовсяком случае не могут быть принимаемы никакие репрессии ни против частных лиц, как судебные, так и административные, вытекающие лишь из публичной пропаганды и агитации за коммунистическую программу или деятельности лиц и организаций, основанных на коммунистической программе”.*³² საიდუმლო დამატების მეორე მუხლი ამ დამატებას ძირითადი ხელშეკრულების განუყოფელ ნაწილად აცხადებდა.

საქართველო-რუსეთის 1920 წლის 7 მაისის ხელშეკრულების საიდუმლო დამატება ხელყოფდა საქართველოს სუვერენიტეტს, ქვეყანაში აკანონებდა რუსეთის მეხუთე კოლონას და მას საქართველოს სახელმწიფოს წინააღმდეგ ლეგალური ძირგამომთხრელი საქმიანობის წარმოების უფლებას აძლევდა. ეს უფლება რუსეთის მეხუთე კოლონამ კარგად გამოიყენა და ყველაფერი გააკეთა იმისათვის, რომ რუსეთს საქართველო ადვილად დაეპყრო.

1920 წლის 7 მაისის საქართველო-რუსეთის ხელშეკრულების საიდუმლო დამატებაც ძალაში რატიფიკაციის გარეშე შედიოდა ხელმოწერის დროიდან. იგი საქართველო-რუსეთის 1920 წლის 7 მაისის ძირითადი ხელშეკრულების განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენდა.³³

1920 წლის 12 მაისს გ. ურატაძისა და ლ. კარახანის მიერ ხელმოწერილი დამატებითი

³² იქვე, გვ. 121.

³³ იქვე, გვ. 119-120.

შეთანხმება მიზნად ისახავდა საქართველო-აზერბაიჯანის სახელმწიფო საზღვრის დადგენას. დამატებითი შეთანხმების პირველ მუხლში აღნიშნული იყო: *“Вопрос о спорных местностях на границе между Грузией и Азербайджаном и в Закатальском округе передается на разрешение смешанной Комиссии, образуемой из представителей Правительств Азербайджана и Грузии в равном количестве, под председательством представителя Р.С.Ф.С.Р. Все решения этой Комиссии будут признаваться для себя обязательными Правительствами Азербайджана и Грузии”*.³⁴ ცხადია, შერეული კომისიის მუშაობის პერიოდში საბჭოთა რუსეთი საბჭოთა აზერბაიჯანს დაუჭერდა მხარს და სასაზღვრო ხაზიც აზერბაიჯანის სასარგებლოდ დადგინდებოდა. საბჭოთა რუსეთს რომ ასეთი სურვილი არ ჰქონოდა, მაშინ 1920 წლის 12 მაისს დამატებით შეთანხმებას ხელი არც მოეწერებოდა, რადგან ძირითადი ხელშეკრულების მეოთხე მუხლით ზაქათალის ოკრუგი (საინგილო) საბჭოთა რუსეთმა საქართველოს ტერიტორიად ცნო და ამ საკითხის ხელახალი განხილვა საჭირო აღარ იყო. ასეთი დასკვნის გაკეთების უფლებას გვაძლევს ის, რომ 12 მაისის დამატებითი შეთანხმება აზერბაიჯანის პროტესტის შემდეგ გაფორმდა. სულ მალე, საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობისთანავე (1921 წელს), ზაქათალის ოკრუგი (საინგილო) მოსკოვის მოთხოვნით აზერბაიჯანს გადაეცა.

ამრიგად, საქართველო-რუსეთის 1920 წლის 7 მაისის ხელშეკრულება, 7 მაისის საიდუმლო

³⁴ იქვე, გვ. 119.

დამატებითი და 12 მაისის დამატებითი შეთანხმებით, არ შეიძლება ერთმნიშვნელოვნად შეფასდეს ხელშეკრულების მნიშვნელობას განსაზღვრავდა ორი გარემოება:

პირველი. რუსეთის მიერ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დე-ფაქტო და დე-იურე ცნობა იყო უადრესად დიდი მნიშვნელობის მოვლენა და ხელს უწყობდა საქართველოს დამოუკიდებლობის საერთაშორისო აღიარებას.

მეორე. ხელშეკრულება რუსეთს საშუალებას აძლევდა: 1) საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკასთან ომის შემთხვევაში დიდი წინააღმდეგობის გარეშე გადაელახა კავკასიონის უღელტეხილები და მოეპოვებინა სტრატეგიული უპირატესობა. იმავე უპირატესობით ვერ ისარგებლებდა საქართველო, რადგან იგი რუსეთის დასაპყრობად არ ემზადებოდა და, რაც მთავარია, არც ამისი შესაძლებლობა გააჩნდა; 2) საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკასთან ომის შემთხვევაში აქტიურად გამოეყენებინა მეხუთე კოლონა, რომლის ხელშეუხებლობის გარანტიას ხელშეკრულება იძლეოდა.

1920 წლის 7 მაისის საქართველო-რუსეთის ხელშეკრულებას საქართველოსათვის ჰქონდა კიდევ ერთი განსაკუთრებული მნიშვნელობა. თუ რუსეთი საქართველოს დაიპყრობდა, მის მიერვე დე-ფაქტო და დე-იურე ცნობილი ქვეყნის დაპყრობით სამომავლოდ საერთაშორისო ასპარეზზე ბევრ უხერხულობას შეიქმნიდა, ხოლო საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის ბრძოლაში ეს ხელშეკრულება ძლიერი სამართლებრივი არგუმენტი იქნებოდა.

**თავი IV. რუსეთ-ოსმალეთის მოსკოვის
ხელშეკრულება
(1921 წლის 16 მარტი)**

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა საბჭოთა რუსეთის პირისპირ მარტო დარჩა. ეს უკვე ცხადი შეიქმნა 1920 წლის მიწურულისა და 1921 წლის დამდეგს. 1921 წლის 11-12 თებერვალს ღამით დაიწყო საბჭოთა რუსეთის აგრესია საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის წინააღმდეგ. 25 თებერვალს რუსეთის მე-11 წითელმა არმიამ თბილისი დაიკავა. მანამდე საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დამფუძნებელი კრება და მთავრობა ბათუმში გადავიდა. საქართველო-რუსეთის ომის პარალელურად მოსკოვში მიმდინარეობდა საბჭოთა რუსეთისა და ოსმალეთის მოლაპარაკება, რაც 1921 წლის 16 მარტს დადებული ხელშეკრულებით დასრულდა. საბჭოთა რუსეთისა და ოსმალეთის მოლაპარაკებას ორი პრინციპული შეთანხმება დაედო საფუძვლად. **პირველი.** ოსმალეთი უარს ამბობდა სამხრეთ კავკასიაში (ამიერკავკასიაში) ყოველგვარ ტერიტორიულ პრეტენზიაზე; **მეორე.** რუსეთი აღარ

ითხოვდა, რომ ოსმალეთს ჩრდილო-აღმოსავლეთი საზღვარი ბერლინის კონგრესის (1878 წ.) მიერ დადგენილ სასაზღვრო ხაზამდე გადაეწია.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დელეგაცია მოსკოვის მოლაპარაკებებში არ მონაწილეობდა. მიუხედავად ამისა, 1921 წლის 16 მარტის რუსეთ-ოსმალეთის მოსკოვის ხელშეკრულების პირველ მუხლში ოსმალეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთ საზღვრის შესახებ აღნიშნული იყო: *“Северо–восточная граница Турции определяется: линией, которая начинаясь у деревни Сарп, расположенной на Черном море, проходит через гору Хедисмта, линией водораздела горы Шавшет – горы Канны–даг, она следует затем по северной административной границе Ардаганского и Карсского санджаков...”*³⁵ ეს კი იმას ნიშნავდა, რომ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის თანხმობის გარეშე, რომელიც 1921 წლის 17 მარტის საღამომდე ბათუმში, ე. ი. ქვეყნის ტერიტორიაზე, იმყოფებოდა, რუსეთმა 1921 წლის 16 მარტის მოსკოვის ხელშეკრულებით საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის ნაწილი (ართვინი, არტაანი, ყარსი და სხვ.) ოსმალეთის ტერიტორიად აღიარა.

რუსეთ-თურქეთის 1921 წლის 16 მარტის ხელშეკრულება სხვა მხრივაც შეეხო საქართველოს. ხელშეკრულების მეორე მუხლში აღნიშნულია:

“Турция соглашается уступить Грузии сюзеренитет над портом и городом Батумом и территорией, лежащей к северу от границы, указанной

³⁵ Документы внешней политике СССР. Том 3. Москва. 1959, стр. 598.

в статье первой нынешнего Договора, и составлявшей часть Батумского округа, при условии, что

1) население местностей, указанных в настоящей статье, будет пользоваться широкой местной автономией в административном отношении, обеспечивающей каждой общине ее культурные и религиозные права, и население будет иметь возможность установить земельный закон, соответствующий его пожеланиям.

2) Турции будут обеспечен свободный транзит всяких товаров, отправляемых в Турцию или из нее, через Батумский порт, безошлинно, без учинения каких-либо задержек и без обложения их какими бы то ни было сборами, с предоставлением Турции права пользоваться Батумским портом без звимания за то специальных сборов”³⁶

1921 წლის 16 მარტის მოსკოვის ხელშეკრულების რატიფიკაცია საბჭოთა რუსეთმა 1921 წლის 20 ივლისს მოახდინა, ხოლო ოსმალეთმა – 1921 წლის 31 ივლისს. სარატიფიკაციო სიგელების გაცვლა შედგა ქალაქ ყარსში 1921 წლის 22 სექტემბერს.

³⁶ იქვე, გვ. 598.

თავი V. ყარსის ხელშეკრულება (1921 წლის 13 ოქტომბერი)

1921 წლის მარტისათვის საქართველო, აზერბაიჯანი და სომხეთი რუსეთის მიერ იყო ოკუპირებული, თუმცა ფორმალური თვალსაზრისით სამივე ქვეყანა დამოუკიდებელ, სუვერენულ სახელმწიფოს წარმოადგენდა. ჯერჯერობით არც ამიერკავკასიის ფედერაცია და არც საბჭოთა კავშირი შექმნილი არ იყო, მაგრამ არსებობდა გეგმა ახალი საბჭოთა იმპერიის შექმნისა. იმხანად გაურკვეველი იყო, ახალ საბჭოთა იმპერიაში რა ფორმით შევიდოდნენ საქართველო, სომხეთი და აზერბაიჯანი. ასეთ ვითარებაში რუსეთმა გადაწყვიტა თავისი პოზიციების განმტკიცება სამხრეთ კავკასიაში და თავის მთავარ კონკურენტთან, ოსმალეთთან, ყველა საკითხის მოგვარება. 1921 წლის 23 სექტემბერს ქალაქ **ყარსში** დაიწყო ოსმალეთის, საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის მოლაპარაკება. ყარსის კონფერენციაში სრულუფლებიანი მხარის სახით მონაწილეობდა საბჭოთა რუსეთი. ოფიციალურ

რუსულ გამოცემებში 1921 წლის 13 ოქტომბერს ყარსში დადებული ხელშეკრულება ასეა დასათაურებული: *“Договор о дружбе между Армянской ССР, Азербайджанской ССР и Грузинской ССР, с одной стороны, и Турцией — с другой, заключенный при участии РСФСР в Карсе”*.³⁷ ხელშეკრულების პრეამბულაში აღნიშნულია, რომ სომხეთმა, აზერბაიჯანმა, საქართველომ და ოსმალეთმა *“решили приступить к переговорам при участии Российской Социалистической Федеративной Советской Республики”*. საქართველოს მხრიდან ყარსის ხელშეკრულებას ხელი მოაწერეს: სამხედრო და საზღვაო საქმეთა სახალხო კომისარმა **შაღვა ელიავამ**, საგარეო საქმეთა და ფინანსთა სახალხო კომისარმა **ალექსანდრე სვანიძემ**, ხოლო საბჭოთა რუსეთის მხრიდან — **იაკობ განცკიმ (ფიურსტენბერგმა)**, რომელიც იმხანად საბჭოთა რუსეთის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატის კოლეგიის წევრი იყო. ოსმალეთის მხრიდან ხელშეკრულებას ხელი მოაწერეს: **კიაზიმ კარაბეგირ-ფაშამ**, **ველი-ბეიმ**, **მუსტარ-ბეიმ**, **მემდუხ შევეკტ-ბეიმ**; სომხეთის მხრიდან — **ასკანაზ მრავიანმა**, **პოლოს მაკინზიანმა**; აზერბაიჯანის მხრიდან — **ბეხბუდ შახტახტინსკიმ**.³⁸

ყარსში დაწყებულ მოლაპარაკებას იგივე პრინციპები დაედო საფუძვლად, რაც რუსეთ-ოსმალეთის მოსკოვის მოლაპარაკებას — უცვლელი დარჩა თურქეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთი საზღვარი.

³⁷ Документы внешней политики СССР. Том 4. Москва. 1960, стр. 420.

³⁸ იქვე, გვ. 420-421.

ყარსის ხელშეკრულების პირველი მუხლი ძალადაკარგულად აცხადებდა ყველა იმ ხელშეკრულებას, რომელიც ამიერკავკასიას (სამხრეთ კავკასიას) ეხებოდა. ეს არ ეხებოდა რუსეთ-თურქეთის 1921 წლის 16 მარტის ხელშეკრულებას.³⁹ მეორე მუხლში კი აღნიშნული იყო, რომ საქართველოს, სომხეთსა და აზერბაიჯანს არ უნდა ეცნოთ არცერთი ხელშეკრულება, რომელიც ეხებოდა თურქეთს, მაგრამ არ ცნეს თურქეთის მთავრობამ და თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ. თავის მხრივ, თურქეთი ვალდებულებას იღებდა, არ ეცნო არცერთი საერთაშორისო აქტი, თუ მას არ ცნობდა საქართველო, სომხეთი და აზერბაიჯანი.⁴⁰

ყარსის ხელშეკრულების მეოთხე მუხლით დადგინდა თურქეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთი საზღვარი. კერძოდ, ხელშეკრულებაში აღნიშნულია, რომ ეს საზღვარი *“начинается у деревни Сарп, расположенной на Черном море, проходит через гору Хедис-мта, линию водораздела горы Шавиет – гору Канны-даг; она следует затем по старым северным административным границам Ардаганского и Карсского санджаков ...”*⁴¹

ყარსის ხელშეკრულების მეექვსე მუხლი ეხებოდა აჭარას. კერძოდ, ეს მუხლი ასე იყო ჩამოყალიბებული:

“Турция соглашается уступить Грузии сюзеренитет над городом и портом Батуми и территорией, лежащей к северу от границы, указанной

³⁹ იქვე, გვ. 421.

⁴⁰ იქვე, გვ. 422.

⁴¹ იქვე, გვ. 422.

в ст. 4 настоящего Договора и составляющей часть Батумского округа, при условии, что:

1) население местностей, указанных в настоящей статье будет пользоваться широкой местной автономией в административном отношении, обеспечивающей каждой общине ее культурные и религиозные права, и население будет иметь возможность установить в указанных местностях земельный закон, соответствующий его пожеланиям;

2) Турции будет обеспечен свободный транзит всяких товаров, отправляемых в Турцию или из нее, через Батумский порт, беспошлинно, без учинения каких-либо задержек и без обложения их каким бы то ни было сборам, с предоставлением Турции права пользоваться Батумским портом без взимания за то специальных сборов.

Для праведения в жизнь этой статьи будет немедленно после подписания настоящего Договора образована Комиссия из представителей заинтересованных сторон”⁴²

სეღმეკრულების მეშვიდე მუხლში აღნიშნული იყო, რომ მხარეები შეთანხმდნენ “облегчить жителям пограничной зоны переход границы, при условии соблюдения таможенных, полицейских и санитарных правил, которые будут установлены по этому поводу Смешанной Комиссией”⁴³

როგორც ვხედავთ, ყარსის ხელშეკრულებამ თითქმის უცვლელად გაიმეორა რუსეთ-თურქეთის 1921

⁴² იქვე, გვ. 423.

⁴³ იქვე, გვ. 423.

წლის 16 მარტის მოსკოვის ხელშეკრულების პირველი და მეორე მუხლები.

ყარსის ხელშეკრულების ოცი მუხლიდან ექვსი ძალაში შევიდა ხელმოწერის დროიდან (1921 წლის 13 ოქტომბრიდან), მათ შორის იყო მეექვსე მუხლი, რომელიც აჭარას ეხებოდა. ხელშეკრულების დანარჩენი მუხლები კი ძალაში შევიდოდა რატიფიკაციის შემდეგ. ხელშეკრულების **მეოცე მუხლი** ხელისმომწერ მხარეებს ავალდებულებდა, რაც შეიძლება მოკლე დროში გაეცვალათ სარატიფიკაციო სიგელები.⁴⁴

ყარსის ხელშეკრულების სარატიფიკაციო სიგელების გაცვლა შედგა **ერევანში** 1922 წლის 11 სექტემბერს.

ყარსის ხელშეკრულებას არ ჰქონია საიდუმლო მუხლები. ხელშეკრულებას დაერთო სამი დამატება, რომელთაგან არცერთი საიდუმლო არ ყოფილა და სამივე მრავალჯერ იქნა გამოქვეყნებული. პირველ დამატებაში დაწვრილებით არის აღწერილი **თურქეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთი საზღვარი**, მეორე დამატებაში აღწერილი იყო **თურქეთის საზღვარი არპაჩაის ზონასა და მდინარე არაქსის ზონაში**. მესამე დამატება აღგენდა **ნახჭევანის ავტონომიის** საზღვრებს. ყარსის ხელშეკრულების სამივე დამატებას ხუთივე ქვეყნის წარმომადგენლებმა ცალ- ცალკე მოაწერეს ხელი.⁴⁵

ყარსის ხელშეკრულება ხუთ ეგზემპლარად – ქართულ, რუსულ, თურქულ, აზერბაიჯანულ და

⁴⁴ იქვე, გვ. 426.

⁴⁵ იქვე, გვ. 428, 429.

სომხურ ენებზე – გაფორმდა. ხელშეკრულების მოქმედების ვადა განსაზღვრული არ ყოფილა.

სარჩევი

წინათქმა.....	
თავი I. ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულება (1918 წლის 3 მარტი).....	
თავი II. საქართველო-ოსმალეთის ბათუმის ხელშეკრულება (1918 წლის 4 ივნისი).....	
თავი III. საქართველო-რუსეთის მოსკოვის ხელშეკრულება (1920 წლის 7 მაისი).....	
თავი IV. რუსეთ-ოსმალეთის 1921 წლის 16 მარტის ხელშეკრულება (მოსკოვის ხელშეკრულება).....	

თავი V. ქარსის ხელშეკრულება (1921 წლის 13
ოქტომბერი).....

ვაკუტანგ ურული

**ორდერს იფ ეორგია ინ ინტერნაციონალ
გრემენტს
(1918-1921)**

„ნივერსალი“ უბლისჰერს

თბილისი 2013